

UOT: 336.1; 336.22

**BƏDİİ YARADICILIQLA İSTEHSAL OLUNAN MƏMULATLARIN
ƏMTƏƏŞÜNASLIQ ASPEKTLƏRİ****N.N.HƏSƏNOV, S.S.CAMALLI**
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Məqalə müasir şəraitdə ictimai inkişaf insanların siyasi, əmək, əxlaqi, ədəb qaydaları, fiziki və bədii cəhətdən kamilləşməsinə tələb edən amillərdən sayılır. İnsanın bütün həyatı boyu bütün sahələrdə, məsələn, əməkdə, məişətdə, ictimai fəaliyyətdə, qarşılıqlı münasibətdə, istirahətdə estetik qavranması formalaşır. İnsan hər bir əşyada özünün mədəni və estetik zövqündən asılı olaraq gözəllik axtarır, onu dərk etməyə və qiymətləndirməyə çalışır. Buradan da belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əsl gözəl və xəşbəxt o insandır ki, o vaxt taparaq bütün gücü ilə insan mədəniyyətinin böyüklüyünü dərk edir. Bu tələblərin ödənilməsində insanı əhatə edən istehlak mallarının, o cümlədən bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı məmulatlarının həlledici rolu danılmazdır.

Xalq yaradıcılığı sənəti ilə hazırlanan əşyalar hər bir xalqın özünə məxsus olan milli sərvətləridir. Xalqın keçmişi ilə bağlı olan ən yaxşı yaradıcılıq ənəllərinin davam etdirilməsi hazırda bizim həyatımıza daha geniş daxil olmaqdadır.

Açar sözləri: Xalq yaradıcılığı, bədii təyinatlı məmulatlar, estetik zövq, istehlak xassələri.

İşin məqsədi - Hazırkı məqalədə bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı məmulatlarının əmtəəşünaslıq nöqtəyi-nəzərdən bəzi əlamətlərini xarakterizə etməkdən ibarətdir.

Bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı məmulatları məişətə daha geniş halda daxil olmaqla insanların estetik tərbiyəsində böyük rol oynayır. Xalqlar, dövlətlər arasında ictimai münasibətlərin genişlənməsi milli-mənəvi dəyərlərin inkişafında başlıca əlamətlərdəndir.

Son dövrlərdə istər ölkədə və istərsə də xarici dövlətlərdə turizmin inkişafının mədəni əlaqələrin genişləndirilməsinə təsiri, beynəlxalq və milli sərgilərin təşkili, müxtəlif elmi, mədəni, idman yarışlarının keçirilməsi, bütün bunlar xalq yaradıcılığı məmulatlarına olan tələbatın yüksəlməsinə şərait yaratmışdır. Bir neçə ölkələrin mərkəzi şəhərlərində milli bədii təyinatlı mağazaları təşkil edilmiş və bu ənənə davam etdirilməkdədir. Alıcılar, xüsusilə də turist səfərinə çıxanlar hədiyyə və digər xalq yaradıcılığının nümunələrini almaqla bu əşyaların harada və kim tərəfindən hazırlandığı barədə bilgiler əldə edirlər.

Məmulatlardan görüldüyü kimi, bədii yaradıcılıq çox qədimlərdən insanlara məlum olmuşdur. Şüurlu insan cəmiyyətinin meydana gəlməsi ilə sənətkarlığın inkişafı ilk dövrlərdə əhalinin həyatında vacib olan digər məişət əşyaları ilə yanaşı bədii təyinatlı müxtəlif növlərdə məmulatlar da hazırlanmasına gətirib çıxarmışdır. İlk dövrlərdə insanlar tərəfindən müxtəlif materiallardan hazırlanmış əşyalardan ancaq onların gündəlik tələbatının ödənilməsinə xidmət etmişdir. Lakin əsrlər keçdikcə tətbiqi, təsviri, dekorativ, arxitektura kimi incəsənət növlərinin gücündən yaradıcılıq qabiliyyətində istifadə edən sənətkarlar insanların estetik zövqünü oxşayan məmulatlar hazırlamaqla adamların gözəlliyə olan münasibətlərini tamamilə dəyişdirmiş və nəticədə insanın gerçəkliyə qarşı estetik münasibətini, duyğusunu, düşüncəsini formalaşdırmağa başlamışlar.

Təsəvvür edək ki, biz arxeoloji qazıntılar zaman aşkar edilmiş muzeydəyik. Bizim gözlərimiz önündə insan nəslinin "uşaqlığı" dayanmışdır. Daşdan və dəmirdən hazırlanmış çoxlu sayda əmək alətləri, məişət əşyaları, məsələn, çəkiç, bıçaq, kəski alətləri, nizə, ox ucu, küvəc, səhəng, insan və heyvan fiqurları və s. ibarət olan əşya yığımı canlandırılmışdır.

Biz arxeoloji muzeydə insanın sənətkara, yaradıcıya, yeniləşdiriciliyə necə çevrildiyini görürük. Hələ ibtidai insan yazmaq və rəsm çəkmək sənətini öyrənməsindən çox çox əsrlər əvvəl, sözün əsl mənasında indiki yaradıcılıq ənənəsindən çox əvvəllər əmək insanda gerçəkliyə qarşı bədii münasibət bəsləmək qabiliyyəti oyatmışdır. Qədim alətləri nəzərdən keçirərək həmin alətlərin təkcə öz məzmununa və təyinatına görə deyil, həm də formasına görə əvvəlkilərdən daha mükəmməl təkmilləşdiriyini və bizim hazırda dediyimiz mənada gözəlliyini görürük.

Qədimlərdə insanlar öz əməyini səmərəli təşkil etmək arzusu ilə yaşadığı və çalışdığını dərk etdikcə əşya və hadisələrin simmetriya, mütənasiblik, ölçü, forma xassələrinin olduqca böyük əhəmiyyətini başa düşməyi və qiymətləndirməyi öyrəndi. Sonralar özü ornament yaratmağa müvəffəq olmuşdur və bunun da təcrübəvi faydası yoxdur. Lakin o ornamentdə ibtidai insan təbiətdən ritm, simmetriya, mütənasiblik və s. kimi müşahidə etdiyi xassələr haqqında öz təsəvvürlərini sanki bir yerə toplamış, özü üçün aydınlaşdırmış və onu bədii obraz formasında ifadə etmişdir.

Misal üçün, qədim insan çəkiləcə olan tələbatına ödəmək məqsədilə onun dəstəyinin uzunluğunun elə bir ölçüsünü tapmışdır ki, bu alət əsl mənada çəkic kimi güclü və istifadə üçün əlverişli olsun. Daha doğrusu o, funksional tələbə cavab versin. İnsan hansı əşyanı yaradırsa, o, ilk növbədə onun nə məqsədə istifadəsi üçün fikirləşir və ona yararlı forma verir.

Məlum olduğu kimi hər bir əşya, məmulat, bədii yaradıcılığın məhsullarıdır. Bu əşyalar əmtəəşünaslıq dili ilə desək, insanların müəyyən maddi və mənəvi tələbatlarının ödəmək xassələrinə malik olmalıdır. İstər metaldan, istər ağacdan, istər keramikadan və şüşədən hər hansı bir məmulatın layihəsini hazırlayarkən dizayner çalışır ki, həmin əşya istifadə baxımından səmərəli olsun, eyni zamanda xarici tərtibatca istehlakçıların zövqünə uyğun gəlsin. Biz kostyum və digər bədii təyinatlı əşyalar alarkən ilk növbədə onun istifadə prosesində lazımı rahatlığı, davamlılığı, estetik nöqtəyi-nəzərdən zövqümüzü oxşamağımızı da nəzərdə tuturuq.

Əmtəəşünaslıq baxımından istehlak malları bir sıra xassələrə malik olamlıdır ki, bu xassələr istifadə prosesində onun maddi və mənəvi tələbatını ödəməlidir. Malların keyfiyyət göstəriciləri ona mənsub olan bir neçə xassələrin, yəni fiziki, kimyəvi və bioloji xassələrin toplusundan, habelə istehlakçıların mallara qarşı olan funksional, erqonomik, estetik, zərərsizlik və digər tələblərə cavab verən xassə göstəricilər toplusundan asılıdır. Xüsusilə, bədii təyinatlı məmulatlar birinci növbədə insanların estetik zövqlərini formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olmalıdır.

Bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətini formalaşdıran əmtəəşünaslıq baxımından həm obyektiv və həm də subyektiv amillərə bölünür. Obyektiv amillər içərisində bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətini formalaşdıran amillərdən xammal və material, məmulatların konstruksiyalaşdırılması və kompozisiya həlli, tətbiq olunan müasir texnologiya, maşın və avadanlıqlar, yaradıcı insanın ustalıq qabiliyyətləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bildiyimiz kimi, bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı yolu ilə istehsal olunan hər bir məmulatın həm qədim və həm də ənənəvi olan xammal növləri vardır ki, bunlar da kimyəvi tərkibinə, xassələrinə, təbiətinə, quruluş xüsusiyyətlərinə, emalına görə çox müxtəlifdir. Bu qrup məmulatların hazırlanmasında ən çox təbii xammaldan, müəyyən növlərin istehsalında isə süni materiallardan istifadə olunur. Bəzən xammal kimi yarımfabrikat bədii təyinatlı məmulatların istehsalında istifadə edilir. Bunu belə izah etmək olar ki, bir istehsal müəssisəsinin hazırladığı məhsul yarımfabrikat sayılmaqla digər istehsal sahəsində müvəffəqiyyətlə məmulat üçün yararlı xammal və ya material sayılır.

Hər bir təyinatlı malların keyfiyyət göstəriciləri onun istehsalına sərf edilən xammalın təbiətindən, kimyəvi tərkibindən, habelə emala yararlılıq xassələrindən çox asılıdır. Bəzi hallarda lazım gəldikdə bu qrup məmulatların istehsalında xammal və materialların kimyəvi tərkibini dəyişdirməklə istənilən xassə göstəricilərinə cavab verən məmulatlar hazırlamaq mümkündür. Beləki, bir qrup bədii təyinatlı məmulatlar şüşədən hazırlanır ki, bunun da əsas tərkib materialı silisium oksidi, yəni kvars qumundan ibarətdir. Təbii halda kvars qumunun tərkibində müəyyən miqdarda dəmir oksidi vardır ki, bu da şüşə ərintisinin xassələrinə, xüsusilə onun şəffaflığına mənfi təsir göstərir. Başqa bir misalda, gildən hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar üçün tətbiq olunan təbii gilin tərkibində belə qarışıqların olması çinidən hazırlanan məmulatların ağılıq dərəcəsinə mənfi təsir göstərir.

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bədii təyinatlı məmulatların hazırlanmasında istifadə olunan xammal və materialların mənşəyini, quruluşunu, xassələrini, emalını bilməklə istənilən keyfiyyət göstəricilərinə cavab verəcək bu qrupa daxil olan məmulatlar istehsal oluna bilər. Bu qrup malların istehsalında tətbiq edilən müxtəlif növlərdə olan xammalın məmulat üçün məqsədəuyğun olmasını bilməklə lazımı tələblərə cavab verən məmulatlar istehsal etmək mümkündür.

Yuxarıda qeyd edildi ki, bədii təyinatlı məmulatların istehsalında tətbiqinə, kimyəvi xassələrinə, quruluşuna, məmulat hazırlanmasında, emal prosesində yararlılığına görə ən müxtəlif xammal və materiallardan istifadə olunur. Bunun başlıca səbəbi xammal və materialların dəyərinin bahalı olmasıdır ki, belə halda ucuz qiymətli süni və sintetik materiallardan da istifadə etmək mümkündür. Süni materiallar dedikdə az və tamamilə təbii xammal əvəz edə biləcək materiallar kimi başa düşülür. Hətta bəzən süni materiallar bəzi xassələrinə görə təbii materialların xassələrindən xeyli dərəcədə yüksək ola bilər. Kimyəvi tərkibinə görə bədii təyinatlı məmulatların istehsalında üzvü və qeyri-üzvü materiallar qrupuna bölünür. Üzvü mənşəli xammal və materiallara təbii liflərdən və onlardan istehsal olunan parça və trikotaj, təbii gön və xəz növləri, ağac materialları, kağız və kaptan materialları daxil edilir. Qeyri-üzvü materiallara dəmir, silikatlar, minerallar, daş növləri və s. aiddir. Qara və əlvan metallardan geniş çüşıddə bədii təyinatlı məmulatlar istehsal olunur. Ağac materiallardan müxtəlif emal üsulları ilə gözəl və yaraşıqlı bədii təyinatlı məmulatlar istehsal olunur ki, bunlar haqqında şüşə sonrakı fəsillərində geniş söhbət açılacaq.

Bəzi bədii təyinatlı hədiyyə məmulatları hazırlanır ki, bunların bəzəndirilməsində, məsələn araçqınlarda, fəslərdə, yaxalılıqlarda, bəzək lentlərində və krujovalarda və s. qızıl suyuna salınmış saplardan

(metallaşdırılmış) istifadə edilir ki, bunlar yeri gəldikdə mexaniki təsirlərə, temperaturaya, istilik keçirməyə, yanmaya qarşıdavamlılıq göstəricilərinə malik olmalıdırlar.

Məlumdur ki, silikat materialları silisium oksidinin başqa metal oksidləri ilə, məsələn, metal oksidləri ilə həm sadə və həm də mürəkkəb birləşmələrinə də ibarət olur. Deməli, emal texnoloji proses zamanı, daha doğrusu şüşə kütləsinin bişirilməsi prosesində onun tərkibinə müxtəlif təbii xammal növləri qatılır ki, alınan bişirilmiş kütlədən istənilən məmulatlar hazırlana bilsin. Yeri gəlmişkən müasir texnologiyanın inkişafı ilə əlaqədar bu qrup məmulatların hazırlanmasına süni silikat tərkibli xammal və materiallardan istifadə edilir.

Bəzi növ bədii təyinatlı məmulatlar, məsələn, kiçik heykəlciklər, papiros qabları, stolüstü yazı ləvazimatları və s. kimi əşyalar təbii xammal sayılan mərmərdən, qranitdən, çaxmaq daşı adı altında uzun əsrlərdən bu günə qədər gəlib çatan, indiki zamanda çöl şpatı adlanan daş materiallardan hazırlanır. Silikat tərkibli təbii materiallardan hazırlanan müxtəlif təyinatlı bədii məmulatlar metaldan olanlara nisbətən yanmayan, bərk, az elektrikləşən, yüksək termiki davamlılığa malik olan xammal material olmaqla metaldan fərqli olaraq korroziyaya uğramır.

Bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında bir neçə növ üzvü tərkibli xammal və materiallardan da istifadə olunur ki, buraya sellüloza, zülali tərkibli olanlar aiddir. Belə xammal növləri həm təbii və həm də süni mənşəli ola bilərlər. Məsələn, bu qrup

mallar istehsalında daha çox ağac növləri, bitki və heyvanat mənşəli xammal növlərini göstərmək olar. Karbohidrogen tərkibli təbii xammal sırasına təbii kauçuku göstərmək olar ki, bunlardan da müxtəlif növ hədiyyə və yadigar əşyaları istehsal olunur.

Əmtəəşünaslıq ədəbiyyatlarında göstərilir ki, ümumiyyətlə istehlak mallarının keyfiyyətinin formalaşdırılmasında məmulatın konstruksiyalaşdırılması və emal texnologiyası vacib şərtlərdən sayılır. Çünki məmulatın konstruksiyası onun istehlakı zamanı lazımı rahatlığın təmin edilməsində, yığcamlı olmasında, formasının məzmunluluğunun təmin edilməsində, uzun müddət istifadəyə yararlı olmasında, estetik tərtibatında ən vacib yaradıcılıq vəsi-təsidir.

Məmulatın forması, konstruksiyası əhəlinin mədəni həyat tərzini dəyişdikcə o da dəyişə bilər.

Nəticə - Əmtəəşünaslıq baxımından bədii təyinatlı məmulatların istehsalında istifadə olunan xammal və materialların emalı texnologiyası da vacib amillərdəndir. Məsələn, mişarlanmış meşə materiallarından məmulat istehsalı zamanı onun kəsilməsi, hamarlanması, bəzək işlərində oyma sənətinin tətbiqi, yandırma üsulu ilə bəzi rəng tərtibatına salınması, yaxud metalların əyilməsi, döyülüb genişləndirilməsi, bəzi detalların qaynaq edilməsi, daş materiallarının asanlıqla yonulub hamarlanması, gildən olan əşyaların müxtəlif üsullarla formaya salınması, yandırılması, boyadılması və s. kimi emal üsullara yararlılığı çox əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Ə.P., Vəliməmmədov C.M., Həsənov N.N., Osmanov T.R. Əmtəəşünaslığın nəzəri əsasları. Bakı, 2003-cü il. 2. Həsənov Ə.P., Nuriyev D.Ə., Vəliməmmədov C.M., Həsənov N.N., Osmanov T.R., Babayev M.A., Səmədov E.Ə. "Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası" I və II hissə. Bakı, 2006-cı il. 3. Бардина Р.А. Изделия народных художественных промыслов и сувениры. Из-во «Высокая школа», М., 1977 г. 4. Каган М.С., Косыков М.А. Художественное конструирование: система, практики, система оценки. Л.; 1973 г. 5. Акупова Л.Ф., Приблуда С.З. Материаловедение и технология производства художественных керамических изделий. «Экономика», М; 1977 г. 6. Əfəndiyev R. Azərbaycan bədii sənətkarlığı dünya muzeylərində. Bakı, Azərnaşr, 1980-ci il.

Товароведные аспекты производства изделий народных художественных промыслов.

Н.Н.Гасанов, Ф.Н.Меликзадe

В настоящей статье изучены основные товароведные аспекты народных художественных изделий, производимых из разных материалов и сырья.

Ключевые слова: Народное творчество, художественные изделия, эстетическое наслаждение, свойства потребления.

Commodity aspects of artistic products

N.N.Hasanov, S.S.Jamalli

In modern conditions, social development is one of the factors requiring political, labor, moral, literary, physical and artistic development of people. Aesthetic perception is formed in all spheres of life, for example, in labor, living, social activities, mutual relations and recreation. Everyone is trying to perceive and appreciate the beauty of each item, depending on its cultural and aesthetic taste. From here it is possible to come to a conclusion that it is a beautiful and happy man who at that time understands the magnitude of human culture by all means. The crucial role of consumer goods, including artistic folk art products, in the payment of these demands is undeniable.

People's artistic objects are national wealth of every nation. The continuation of the best creativity on the people's past is now widespread in our lives.

Key words: Folk creativity, artistic products, aesthetic pleasure, consumption properties.